

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

†

Əlyazması hüququnda

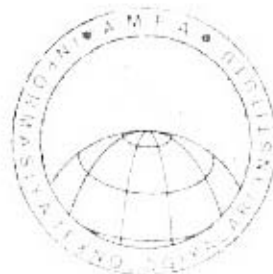
IDRİS ƏZİZ OĞLU ABBASOV

**MÜASİR DİLÇİLİK BAXIMINDAN ƏRƏB DİLİ
FUNKSIONAL SİNTAKSİSİNİN
PROBLEMLƏRİ**

10.02.12- Sami dilləri

*Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın*

A V T O R E F E R A T I

NAXÇIVAN- 2005

01/11/05

İş Bakı Dövlət Universitetinin Ərəb filologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

ELMİ RƏHBƏR: AMEA- nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
Vasim Məmmədəli oğlu Məmmədəliyev

RƏSMİ

OPPONENTLƏR: Filologiya elmləri doktoru, professor
Məniçhr Abbas oğlu Pənahi

Filologiya elmləri namizədi
Qurbanəli Rəhman oğlu Süleymanov

APARICI TƏŞKİLAT: Azərbaycan MEA Ziya Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu

Müdafiə «*28*» *Neyəti* 2005-ci il tarixdə saat 11⁰⁰ -da Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdindəki B/N 02, 121 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

ÜNVAN: Az 7012, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, Əsas bina, I mərtəbə, Böyük Akt zalı
Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat *20.05.05* 2005-ci il tarixdə göndərilmişdir.

DİSSERTASIYA ŞURASININ
ELMİ KATİBİ:

İ.Z.CƏFƏROV,
filol.e.n.

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təqdim olunan dissertasiya dil funksional yanaşmaqla ərəb ədəbi dilini struktur-semantik cəhətdən araşdırmaq baxımından çox aktualdır. Dissertasiyada ingilis, rus və fransız dillərinin materiallarına istinad edilərək funksional sintaksisin mahiyyəti açıqlanmışdır. Ünsiyyət funksiyası dilin əsas funksiyasıdır, çünki, o, dil strukturunun və inkişafının gerçəkləşməsi barəsində dəqiq anlayış verir. Dilin yerdə qalan funksiyaları - ünsiyyətin törəmə funksiyalarıdır.

İndiyə qədər heç bir funksionalist faktiki olaraq dildə sərbəst strukturların, yəni şəffaf funksional dəlillərə malik olmayan strukturların mövcudluğunu inkar etmir. Amma belə strukturların sistemliliyi əhəmiyyətlidir. Bu strukturların sistemlikliyi nə qədər çoxdursa, müstəqil xarakteristikaları üçün bir o qədər çox əsas vardır. Bununla belə, dil sistemlik surətdə «sərbəst» strukturların hesabına zənginləşir.

Qrammatik əsaslar üzərində formalaşmış¹ ərəb ədəbi dili indi müəlliflərin əsərlərində, jurnalistlərin yazılarında, rəsmi bəyannamələrin dilində, klublarda və cəmiyyətlərdə ziyalı elitalar arasında gedən söhbətlərdə və çıxışlarda az qala məhdudlaşmışdır. Funksional nəhv - nitqi, yazını xatalardan xilas etmək məqsədilə sözlərin və ifadələrin dəqiqliyinə, dürüst cümlə qurmaq intizamına dəlalət edərək əsas sintaktik funksiyaları yerinə yetirən qrammatik qaydalar məcmusu² olmaqla, əlaqəli nitqin təşkilində rolunu olan bütün sintaktik vasitələrin (vahidlərin, konstruksiyaların) funksiyasını öyrənir³.

Bu gün ərəb dilinin saflaşdırılması uğrunda mübarizə edənlər funksional nəhvin öyrənilməsinə daha böyük əhəmiyyət verirlər. Onun qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri dili mövcud qüsurlar və pərəkəndəliklərdən xilas edərək sabit qrammatik qaydaları bərpa etmək uğrunda mübarizədir. Funksional nəhvdə praktiki nümunələr dominantlıq təşkil edir bu da ərəb dili ilə məşğul olanların və bu dili öyrənənlərin işini dolaşığa salmadan xeyli yüngülləşdirir. Funksional

¹ عبد العليم إبراهيم، النحو الوظيفي، القاهرة، دار المعارف، ص 1-2، 443 ص

² عبد الرحيم ف. نروس اللغة العربية، الجزء الثالث، المدينة المنورة، 1414 هجري، ص 304

³ Адиллов М. Н., Вердијева З. Н. Изаћлы дилчилик терминләри. Maarif, Баку: 1989, с. 241

nəhvın başlıca vəzifələrindən biri də ədəbi dili dialektlərə deyil, dialektləri ədəbi dilə yaxınlaşdırmaq prinsipindən ibarətdir. Bu isə dilin saflığını, əlvanlığını və orijinallığını qorumaqla bu dildə danışanların ünsiyyət işini xeyli asanlaşdıraraq fikrin sərrast ifadəsinə xidmət edir. Belə bir vəziyyətdə dilin qayda- qanunları kobud şəkildə pozulmur və vahid ədəbi dilin bərqərar olması üçün əlverişli zəmin yaranır.

Mövzunun tədqiq tarixi. «Funksiya» sözü dilçilik əsərlərində müxtəlif mənalarda işlənmişdir. Bir qrup alimlər bu terminin dil vahidlərinin sistem daxili münasibətləri ilə bağlı olduğunu iddia edir, digərləri isə «dil sisteminin və onun nümayişinin dilxarici gerçəkliklərə qarşı münasibəti» kimi anlaşırlar.

Funksional dilçiliyin başlıca nümayəndələri V. Matezius, B. Qavranek, B. Trnka, U. Vaxek, həmçinin N. S. Trubetskoy, R. O. Yakobson, S. O. Karsevskidir.

A. V. Bondarko, İ. F. Vardul, Q. A. Zolotova, K. Q. Kruşnitskaya, İ. P. Raspopov, N. A. Slyusarevanın və bir sıra digər dilçilərin əsərləri ilə tanışlıq göstərir ki, son onilliklərdə funksional cərəyanın inkişafı ilə əlaqədar linqvistikada nəzəri qrammatikanın yeni tipi—funksional qrammatika formalaşır. Bununla yanaşı, funksional qrammatika daha çox dili tədris etmək vəsaiti kimi anlaşılır.

A. V. Bondarko vasitədən funksiyaya keçidi inteqral əlamətin, funksiyadan vasitəyə keçidi isə funksional qrammatikanı xarakterizə edən differensial əlamət olduğunu qeyd edir. Q. Paul "ayrı- ayrı sözlərin, söz formalarının və sintaktik birləşmələrin bu və ya digər dil qrupuna daxil edilməsi onların funksiyaları ilə şərtləndirilir" fikrini irəli sürür. O. Yespersen aşkar surətdə funksiya və mənanı eyniləşdirir.

Funksiyayı pozisiyon kimi təqdim etmək Blumfildə, istənilən dil hadisələrinin məna istilahlarında deyil, yalnız linqvistik əlamətlər istilahında (yəni, leksik və qrammatik) təyin oluna bilməsini irəli sürən hazırkı amerikan linqvistik cərəyanları üçün xarakterik olan ümumi nöqteyi- nəzərdən yanaşmağa imkan vermişdir². «Funksional» linqvistika cəmiyyəti¹ nin baniləri dilin kommunikativ funksiyasını ön plana çəkirlər. Onlar dili hərəkətdə, ünsiyyət prosesində görürlər.

¹ Пауль Г. Принципы истории языка. М.: ИЛ, 1960, 500с.

² Блумфилд Л. Ряд постулатов для науки о языке. В кн., Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. ч. 2. М.:

Fransız dilçiliyində struktur- funksional cərəyanın banisi və bir sıra elmi əsərlərin müəllifi olan Andre Martine 1976-cı ildə təşkil olunmuş Beynəlxalq Dilçilər Cəmiyyətinin əsasını qoymuşdur. Bu cəmiyyətin mətbu orqanı olan "Linqvistika" jurnalında A. Martine funksional dilçiliyin başlıca prinsiplərini şərh etmiş, transformasiya qrammatikanın köməyi olmadan da onun tətbiqini mümkün saymışdır¹.

Ərəb dili nəhv elminin təşəkkül tapıb formalaşması İslam dininin zühurundan sonrakı illərə təsadüf edir². Tədqiqatçılar belə bir ümumi fikrə gəlmişdirlər ki, nəhv elminin meydana çıxması əcəmlərin İslam dinini qəbul etməsindən sonra geniş yayılmış yanlışlıqlar fenomeninə qarşı bir reaksiya idi. Əbu-l-Əsvad əd-Duəli sintaksislə məşğul olan ilk alimlərdən olmuşdur. Sonra şagirdləri onun yolu ilə gedərək bu metodu daha da təkmilləşdirmişdirlər. Xəlil ibn Əhməd və nəhayət onun şagirdi Sibaveyhinin tərtib etdiyi ilk nəhv kitabı bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır³.

Sintaksisin tədqiqinə, onun təhlil və şərhinə əllərindən gələn qüvvəni sərf etdiklərinə görə qədim qrammatika mütəxəssisləri haqqında deyirdilər ki, onlar nəhvi o qədər bəşirmişdirlər ki, yanmışdır. Əslində isə qrammatik qaydalar sistemi dəyişməz qalmışdır. Müasir ərəb dilçilərindən Kamal Bəşuni⁴, Kərim Zəki Hüsəməddin⁵, Abdu-l-Alim İbrahim, Məhəmməd Əbdü-l-Həmid və başqaları ərəb dilini struktur- funksional müstəvidə araşdıran tədqiqatçılardandırlar. Onlar müasir ərəb dünyasında ərəb dilinin qrammatikasına dair tərtib olunan xeyli sayda kitab və dərsliklərin ehtiyacı ödəmədiyini və çətin məzmunlu texstlərin anlaşılmasında yarasız olduğunu dəfələrlə tənqiddə məruz qoyaraq, bu dərsliklərin vasitəsilə dilin canlılığını və rəngarəngliyini

biruzə verə bilmədiyini vurğulamışdılar.

Struktur təhlilə xüsusi önəm verən doktor Zəki Hüsəməddin sintaksisi «ilmu-t-tərkib» (tərkiblər haqqında elm) adlandırır.

¹Martinet A. Some basic principles of functional linguistics. La linguistique, Paris: 1977, pp7—14

² علي راضي أبو زريق - مستقبل العربية مرتبط بمستقبل الإسلام، اللسان العربي، العدد ص 60
السناس، يناير 1969

³ إميل دبع بحوث - موسوعة النحو والصرف والإعراب، بيروت، لبنان 1999، ص 722

⁴ بسويوني كمال، المفردات النحوية، القاهرة، 1988، ص 215

⁵ حسام الدين كريم زكي - أصول تراثية في علم اللغة، القاهرة، 1994، ص 316

Nəhvə xərici fleksiyanın təzahürü öyrənilməyi halda, sərfdə həm xərici, həm də daxili fleksiya formalarının öyrənilməsi, irab və bina, söz sonlarının amillər vasitəsilə dəyişib-dəyişməməsi haqqında mühüm elmi müddəalar irəli sürən azərbaycanlı ərəbşünas alim V. Məmmədliyəv bu sahədə bir sıra elmi araşdırmalar aparmışdır¹.

Ərəb dili funksional sintaksisinin bəzi məsələlərinə fransız dilçilərindən R. Armes, M. Fegali, Brenyer və başqaları da toxunmuşdur².

Əbdü-l-Əlim İbrahim ərəb qrammatikasında ilk dəfə olaraq "funksional" terminini işlədərək sintaksisin özünü funksional və ixtisasi olmaqla iki növə ayırır, hər birini ayrı-ayrılıqda şərh edir. Onun "Ən-nəhvü-l-vazifiyyu"³ (Funksional sintaksis) adlı kitabı daha çox tədris vəsaitini xatırladır.

Tədqiqat işinin predmeti, məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri tədqiqatın predmeti kimi seçilmişdir. Tədqiqat işində əsas məqsəd olaraq ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri çağdaş dilçilik elminin meyarları ilə sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Bu məqsədə uyğun aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

-- nəhvin digər bir məqsəd üçün vasitə olan məqsəd olmasını və fleksiyanın təyin edilməsində paradigmatik, yoxsa sintaqmatik⁴ əlaqələrin rol oynamasını aşkar etmək, sintaksis elmi ilə sintaksis sənəti

¹ Məmmədliyəv V. M. Ənənəvi ərəb dilçiliyində sintaksisin bəzi məsələləri, Yaxın və Orta Şərq xalqları dillərinin sintaksisi. Bakı: ADU, 1986, 98s; Məmmədliyəv V. M. Ərəb ənənəvi dilçiliyində iştigal və tənazü hadisələrinin şərh. Elmi əsərlər/ şərqşünaslıq seriyası/, №2, -- Bakı: ADU nəşri, 1977, s. 9—15; Məmmədliyəv V. M. Bəsərə qrammatikləri ərəb dili sintaksisinin bəzi məsələləri barədə. Elmi əsərlər/ şərqşünaslıq seriyası/, Bakı: ADU, 1984, s.3-13; Məmmədliyəv V. M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, 286 s.

² Bresnier, Cours pratique et theorique de langue arabe renfermant les principes detaillés de la lecture, de la grammaire et du style, ainsi que les elements de la prosodie accompagne d' un traite du langage arab usual et de ses divers dialects Algerie. Alger. Paris. Bastide. 1855, 668p.; Feghali M. Syntax des parlers arabes actuels du Liban. Paris, 1928, Mond Orient, 1929, pp. 253-258

³ عبد العليم إبراهيم، النحو الوظيفي، القاهرة، دار المعارف، 1969، ص 443

⁴ حسام الدين كريم زكي، أسوا تراثية في علم اللغة، القاهرة، 1994، ص 232

arasındakı əlaqələri¹ araşdırmaq;

--forma- funksiya münasibətlərini aydınlaşdırmaq məqsədilə forma və funksiyanın avtonom analizinin qeyri- mümkünlüyünün isbat edilməsi;

-- qrammatik hadisələrin semantik və funksional tərəflərini araşdıraraq, dil vahidlərinin məna və funksiyası arasında daxili, immanent əlaqənin mövcudluğunu, onların eyni olmayıb, komplementar (bir- birini tamamlayan) hadisələr kimi çıxış etməsinin əsaslandırılması;

-- sintaktik üzvlənmə səviyyəsində sintaktik tabelilik iyerarxiyasının, aktual üzvlənmə səviyyəsində isə cümlənin məna cəhətdən üzvlənməyə (söyləmin tema və remasına) məruz qalmanın ortaya qoyulması;

-- ərəb dili funksional sintaksisinin qarşıya qoyduğu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələri aydınlaşdırmaq, funksional sintaksisin ənənəvi sintaksislə əlaqəsini izah etmək;

-- ərəb dilində subyekt- predikat münasibətlərinin araşdırılması, subyektin, yaxud predikatın düşməsinə və yaxud xatırlanmasını zəruri edən başlıca səbəblərin mövcudluğunu izah etmək;

-- ərəb dili funksional sintaksisində hal fleksiyasının (irabın) cümlə daxilində sözlər arasındakı sintaktik funksiyaların dəyişməsi ilə söz sonlarının formal (ləfzi), yaxud virtual (təqdiri) cəhətdən dəyişməsinə şərtləndirən başlıca amil olmasını əsaslandırmaq, bununla bağlı irabın əlamətlərini, növlərini şərh etmək;

-- qrammatik cəhətdən cümlə üzvü funksiyasında çıxış edən və etməyən cümlələr, onların növlərinin müəyyən edilməsi;

-- ərəb ədəbi dilində hal zərfliyinin aid olduğu üzvün qrammatik qanunauyğunluğunun funksional yöndən şərh;

-- ayrı- ayrı dil vahidlərinin funksional sintaksisini araşdırmaq (buraya «eyy», «illə», «ələ» ədatları, feli cümlənin mübtədəsi, istisna, şərt, bağlayıcı əlavə, əvəzədi əlavə və izafət daxildir).

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Dissertasiya işi yazılarkən, əsasən, dilə struktur və funksional yanaşma metodundan istifadə olunmuşdur. Tədqiqatda qarşılaşdırma və tipoloji metodlardan istifadə olunması dil funksional yanaşmanın aydın mənzərəsini yarada bilmişdir.

¹ بسيوني كمال، فن الأعراب، الطبعة الأولى، القاهرة، 1989، ص 28

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin əsas elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Qərb dilçiliyinin müasir elmi nailiyyətləri tətbiq olunmaqla ilk dəfə olaraq ərəb dilçiliyində funksional sintaksisin elmi- nəzəri, həm də ərəb dilinin öz daxili imkanları hesabına elmi-praktiki məsələləri sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Funksional analiz dil xüsusiyyətlərinin izahına və onların distribusiyasına yönəldilmişdir. Funksional analizin aparılması üçün ilkin şərt kimi formal analizin¹ zəruriliyi problemi irəli sürülmüşdür. Paralel olaraq tədqiqata ümumi dilçilik nöqtəyi- nəzərindən yanaşılaraq, dilə funksional yanaşmanın ərəb dilçiliyində spesifik xarakterə malik olduğu müəyyən edilmişdir.

Düzdür, rəngarəng, orijinal misallar qrammatika kitablarında kifayət qədər çoxdur. Amma verilmiş misallarla nitq təəssüratı arasında maneə yaranmasın deyə, həmin misallara əməli- ekspressiv cəhətdən düzgün yanaşılmış, onların nitqlə əlaqəsi düzgün şərh olunmuşdur.

Tədqiqat işinin nəzəri və təcrübə əhəmiyyəti. Dissertasiya işi bir sıra nəzəri müddəalara malikdir. Dildə funksiya və semiotika, funksiya və praqmatika arasındakı əlaqələrin öyrənilməsi tədqiqat üçün yeni üfüqlər açır. Linqvistik obyektlərin, həmçinin, dilçinin nəzəriyyəsinə funksiyanın rolunu təyin etməkdə funksiya və məqsədin, forma və funksiyanın əlaqələrinin mühüm yer tutması bəlli olur.

Linqvistik tədqiqatlar zamanı aşkar olur ki, forma məna və funksiyadan asılı olmayaraq «işləyir». Belə bir xülasə, əlbəttə, per se formal prinsiplərin axtarışına aparır.

Ərəb nəhv elmi cümlə qurmağa xidmət edən qaydaların tədqiqindən, hər bir cüzü dəqiqləşdirən diakritik işarələrdən, bu cüzlərin bir- biri ilə əlaqəsindən, cümlələrin və cümlə növlərinin rabitəsindən bəhs edən tərkiblər haqqında elmdir. Məhz bu növ tədqiqat müasir dilçilikdə Syntax, yəni tərkiblərin araşdırılması, yaxud Structures, cümlələr adı ilə müəyyən edilərək mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Nəhvi sərifdən ayrı, müstəqil bir elm kimi nəzərdən keçirsək, onda qeyd etməliyik ki, nəhv sözün vəziyyətini irab və bina

¹ Номейер Ф. Дж. Спор о формализме в лингвистике и его разрешение. ВЯ, №2, 1996, сс. 135-145

محمد علي سلطانى، شرح ابن عقيل علي الفية ابن مالك، دمشق، 2002، ص 290

علي الجارم، مصطفى أمين، النحو الواضح في قواعد اللغة العربية، دمشق، 2000

cəhətdən müəyyən edən bir elm sahəsi olmaqla ərəb sözlərinin vəziyyətini və funksiyasını dərk etmək, semantik əlaqələr şəbəkəsini (un reseau de rapports sémantiques)¹ təqdim edən formalar kompleksini dərinlən anlamaq üçün irab və bina növləri ilə tanış olmaq, zahiri və tədqiri, əsl və ikinci dərəcəli irabı bilmək zərurətini meydana çıxarır ki, bu da yeni tədqiqatlar üçün imkan yaradır.

Müasir ərəb dilçilərindən bəziləri irabın mənadan sonra gəlməsi fikrini irəli sürərək, onu mənadan bir sahəsi hesab edirlər. Bu isə onunla izah olunur ki, yalnız cümlə oxunub mənası anlaşıldıqdan sonra irab əməliyyatına keçilə bilər. Lakin klassiklərin əsərlərində əmil vasitəsilə sonu dəyişən sözə işarə olunaraq göstərilir ki, əminin köməyi ilə irab üçün tələb olunan mənə həyata keçirilir. Beləliklə, irab cümlənin mənasının deyil, irab üçün tələb olunan mənadan sahəsidir. Bununla bağlı cümlənin fleksiyası ilə onun mənası arasındakı əlaqələri araşdırmaq zərurəti ortaya çıxır.

Funksional nəhvin əsas tədqiqat obyektinin xataları mümkün qədər aradan qaldırmaq istiqamətində qrammatik qaydalar əsasında klassiklərin əsərlərindən gətirilmiş misallar üzərində işdən ibarət olması sırf praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Araşdırmanın nəticələri ali məktəblərdə tədris olunan «Ərəb dilinin seçmə kursu»nun tədrisində köməkçi material kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. «Müasir dilçilikdə ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri» namizədlik dissertasiyasının mövzusu 1997-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində təsdiq edilmişdir. Dissertasiya 1997—2004-cü illər ərzində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya mövzusu ilə bağlı Bakı Dövlət Universitetinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının və Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi məcmuələrində bir neçə elmi məqalə çap olunmuşdur.

İşin quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Hər fəsil daxilində müvafiq bölmələr və yarımbölmələr vardır.

¹ Gavelko Marek, Analyse fonctionnelle de la catégorie du nombre dans la langue française, roumaine et polonaise, CFS, 39, 1985(1986), pp. 131—142

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin araşdırılma səviyyəsi, dissertasiyanın obyektini müəyyənləşdirilir, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodologiyası, mənbələri açıqlanır, onun elmi baxımdan yeniliyi, nəzəri- praktiki əhəmiyyəti dəyərləndirilir, elmi işin aprobeasiyası, quruluşu və əsas məzmunu barədə məlumat verilir.

Dissertasiya birinci fəslə «**Ümumi və ərəb dilçiliyində sintaksis və funksional sintaksis anlayışı**» adlanır. Fəsil yeddi yarımfəsildən ibarətdir.

«**1.1. Sintaksisin mənşəyi və dilə funksional yanaşma**» yarımfəslində sintaksis dilin kateqorematik¹ mərhələsini təşkil edən, tərkib və quruluşu tədqiq edən ardıcılıqları əhatə edən, səliss bir dillə yazdığı və danışdığı öyrədən, hər hansı bir dildə qabaqcadan şərtləndirilmiş, yaxud istifadəsi qəbul edilmiş hökmlərə uyğun dəlil ola biləcək qaydalar məcmusunu qanunauyğun şəkildə öyrənən elmi sahəsi kimi səciyyələndirilir. «Funksiya» və «funksional sintaksis» terminlərinin mənə xüsusiyyətləri açıqlanır, dil- nitq hadisəsinə sistem baxımından yanaşılaraq dilin sistem- struktur mahiyyətli hadisə olduğu aşkarlanır.

«**1.2. Forma-funksiya münasibətləri**» yarımfəslində forma-funksiya münasibətləri aydınlaşdırılır, funksional, yoxsa formal analizin birinci olması fikri əsaslandırılır, ilkin sintaktik funksiyanın başlanğıc formaya, ikinci dərəcəli sintaktik funksiyanın isə törəmə formaya uyğun gəlməsi şərh olunur.

«**1.3. Funksional sintaksisin sərhədləri haqqında**» yarımfəslində funksional sintaksisin vəzifələrinin dil və nitqin qarşılıqlı əlaqəsi müstəvisində nəzərdən keçirilməsi məsələsi ortaya qoyulur. Qeyd olunur ki, dilin mövcudolma moduslarının parçalanması qəbul olunarsa, onda nitq dilin fəaliyyət sferası olaraq onun təməli

¹ Адилев М. Н. , Верди́ева З. Н. Изаһлы дилчилик терминләри. Бакы: Маариф , 1989, с.241; Jean- Claude Milner—La theorie syntaxique peut- elle analyser ses propres enonces?, CFS43, 1989(1990), pp. 7- 21; Luigi Rizzi—The new comparative syntax: Principles and parameters of universal grammar, CFS, 43, 1989(1990), pp.65-78; Dik S. C. Functional grammar, Amsterdam—New-York—Oxford, North-Holland Publ. Comp., 1979, 230p.

funksiyalarından biri olan kommunikativ funksiyanın¹ gerçəkləşməsi kimi təyin olunmalıdır.

«1.4. **Qrammatik hadisələrin semantik və funksional tərəfləri**» yarımfaslında dil vahidlərinin funksiyalaşması vasitəsilə onların xüsusiyyətləri, fikir ifadə etmək «qabiliyyəti»ndən bəhs olunur, müxtəlif dərəcəli dil hadisələrinin semantik və funksional qarşılıqlı əlaqəsindən söz edilir, dilə sistem kimi yanaşılaraq, elementlərin funksional xarakteristikası paradigmatik əlaqələr vasitəsilə, yəni müəyyən dil sistemi daxilində aydınlaşdırılır.

«1.5. **Sintaksisin predmeti**» yarımfaslında göstərilir ki, sintaksisin məntiqi, struktur, aktual və anoloji aspektləri məcmu halında dilin kommunikativ imkanlarının geniş planında şərh olunan funksional sintaksisi təqdim etməyə imkan verir. Ərəb dilinin sintetik tipli dil olduğu nəzərə alınaraq, diqqəti sintaksisin aktual aspekti üzərində cəmləşdirməyin daha məqsəduyğun olması fikri əsaslandırılır.

«1.6. **Ərəb dilində cümlənin aktual və sintaktik üzvlənmə səviyyəsi**» yarımfaslında cümlənin başlıca olaraq iki səviyyəli xarakteri qeyd olunur: sintaktik, yəni cümlə üzvlərinə görə üzvlənmə və aktual üzvlənmə; sintaktik üzvlənmə səviyyəsində sintaktik tabelik iyerarxiyası əsasdırsa, aktual üzvlənmə səviyyəsində cümlənin məna cəhətdən üzvlənməyə məruz qalması, aktual üzvlənmə zamanı tema və rema istilahlarının məna xüsusiyyətləri araşdırılır.

Birinci fəslin «**Subyekt-predikat əlaqəsi**» adlı son yarımfaslında ərəb dilçiliyində cümlənin aktual, yəni məna cəhətdən üzvlənməsi probleminin mahiyyəti araşdırılır, ərəblərin orta əsr sintaktik nəzəriyyəsi ilə cümlənin aktual üzvlənməsi haqqında müasir nəzəriyyə arasındakı bənzərlik şərh olunur, predikativliyin mahiyyəti açılır və bu məqsədlə azərbaycan türk dilinin də materiallarına müqayisəli şəkildə müraciət olunur. Qeyd olunur ki, sintaktik quruluşun tədqiqində mühüm olan cəhət cümlənin struktur və kommunikativ xüsusiyyətlərinin bir- birinə nisbətini müəyyənləşdirməkdir. Bu baxımdan yanaşdıqda cümlə üzvlərinin baş və ikinci dərəcəli üzvlərə ənənəvi bölgüsü özünü doğrultmur, müəyyən ikinci dərəcəli üzvlər (məsələn, tamamlıq) bu yanaşmada əsas vacib və təbii birinci dərəcəli üzv kimi özünü göstərir. Bildirilir ki, ismi cümlədə subyekt rolunu

¹ Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М.: Наука, 1973, с. 6

mübtədə(mübtədəün), feli cümlədə isə mübtədə(fəilun), yaxud məchul növ felinin mübtədəsi(nəibu-l-fəil) oynayır. Predikata gəlincə, ismi cümlədə o, xəbər(xəbərün), yaxud köməkçi fellərin xəbəri ilə ifadə olunur. Feli cümlədə predikat fel(fəilun), yaxud felin bənzərləridir (mə yaşbəhu-l-fəilə). İsmın həm subyekti, həm də predikat ola bilməsi, felin isə predikat olduğu halda subyekti ola bilməməsi aşkarlanır. Ərəb dilində geniş yayılmış «buraxılma» hadisəsinin, fikirdə dolaşılıq yaratmamaq şərti ilə bütöv bir cümlənin, cümlə üzvünün, fel, ədat, yaxud hərəkənin buraxılması hadisəsinin mahiyyətinə varılır. Kontekstual və situativ ellipsislərin hər birinin özünəməxsus mövqeyi və cümlə quruluşu ilə əlaqəsi şərh edilir.

Dissertasiyanın «**Ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri**» adlanan ikinci fəslə fəslə sökkiz yarımfəsilədən ibarətdir.

«**Ərəb dili sintaksis elminin təşəkkülü**» adlanan birinci yarımfəsilədə sintaksisin tədqiqinə, onun təhlil və şərhinə, ərəb dilçilərinin sintaksisə verdikləri təriflərə,nəhv, sərf və bələğət elmində dəqiq elmi formalarla əsaslandırılmış müəyyən qaydaların şərhinə geniş yer verilir.

«**Nəhv—digər bir məqsəd üçün vasitə olan məqsəddir**» adlı ikinci yarımfəsilədə sintaksisin digər bir məqsəd üçün vasitə olan məqsəd olması fikri əsaslandırılır, nəhvi öyrənməyin özünün bir məqsəd olması, digər məqsədlər üçün vasitə olsun deyə, onu dərindən anlamağın zəruriliyi qeyd olunur, morfoloji formaların sintaktik kateqoriyalarda təsnifi ilə təmsil olunmuş paradigmatik əlaqələr və morfoloji formaların tərkibi, yaxud sintaktik kateqoriyaların təqdimi ilə təmsil olunan, eyni zamanda funksiyanın təyin edilməsini təmin edən sintaqmatik əlaqələr¹ haqqında məlumatlar verilir, sintaksis elmi (علم النحو) və sintaksis sənəti (فن النحو) arasındakı əlaqələrdən bəhs olunur.

«**2.3. Funksional sintaksisin qarşıya qoyduğu məqsədlər**» yarımfəsilədə funksional sintaksisin qarşıya qoyduğu məqsədlər araşdırılır, funksional nəhvin nitqi, yazını xatalardan xilas etmək məqsədilə sözlərin və ifadələrin dəqiqliyinə, dürüst cümləqurmaq intizamına dəlalət etdiyini nəzərə alaraq ərəb dilinin saflaşdırılması üçün funksional nəhvin öyrənilməsinin əhəmiyyəti diqqətə çatdırılır.

«**Funksional sintaksisdə hal fleksiyaının rolu, irabın əlamətləri və növləri**» adlı dördüncü yarımfəsilədə cümlə daxilində sözlər

¹ حسام الدين كريم زكي، الدلالة الصوتية، القاهرة، 1992، ص 231

arasındakı sintaktik funksiyaların dəyişməsi ilə söz sonlarının formal (ləfzi), yaxud virtual (təqdiri) cəhətdən dəyişilməsi tədqiq olunur, adlıq, ziyəlik və təsirlik halın əlamətləri şərh olunur, irabın iki qism əlamətləri qeyd olunur (əsl əlamət; əsl əlamətin adından çıxış edən düzəltmə əlamətlər). İrabın üç növü (ləfzi irab, təqdiri irab, məhəlli irab) haqqında açıqlamalar verilir.

«2.5. Sözüün tipik forması, yaxud modeli» adlanan beşinci yarımfəsildə amillərin dəyişməsinə baxmayaraq bütün hallarda söz sonunun sabit əlamətlə müşayət olunmasından söhbət gedir. Ad qruplu sözlərin məbni olan növləri, felə dəlalət edən fel mənalı ad qruplu sözlər və sairə haqqında müfəssəl şərhələr verilir.

İkinci fəslin «Müstəqil və ara cümlələr» adlı yarımfəslində irabda yeri olmayan cümlələrin doqquz növü barəsində ətraflı izah verilmiş, həmin cümlələrin yerinə yetirdikləri funksiyalar misallar vasitəsilə şərh edilmiş və onların mahiyyəti açıqlanmışdır.

«2.7. Qrammatik cəhətdən təhlil olunan cümlələr» yarımfəslində irabda yeri olan cümlələr nəzərdən keçirilir, bu tip cümlələrin digər bir cümlə üzvü funksiyasında çıxış etməsi, ayrıca bir söz yerində işlənməsi, həmin sözüün rəf, nəsb, cəz və cəzm əlamətlərini qəbul etməsi diqqətə çatdırılır (digər cümlənin xəbəri funksiyasında; dəyişdirici ədatların xəbəri funksiyasında). İdarə etmə, ilğa və təliq cəhətdən mühakimə fellərinin qanunauyğunluğu şərh olunur, bünövrə yaradan hal, təkid bildirən hal və sairənin məna xüsusiyyətləri açıqlanır¹.

«2.8. Hal zərfliyinin aid olduğu üzvün qrammatik qanunauyğunluğu» yarımfəslində hal zərfliyinin aid olduğu sözüün müşayət olunduğu cümlə üzvləri sadalanır və müvafiq misallarla izah olunur. Hal zərfliyinin aid olduğu sözdən əvvəl, yaxud sonra gəlməsinin mümkünlüyü; hal zərfliyinin aid olduğu sözdən sonra gəlməsinin vacibliyi və hal zərfliyinin aid olduğu sözdən əvvəl gəlməsinin vacib olması kimi hadisələrin mahiyyəti açıqlanır, hal zərfliyinin çoxsaylılığı, növləri, ayrıca bir sözlə, zərf, cəz, məcrur və cümlə ilə ifadə olunması müvafiq nümunələrlə işıqlandırılır.

«Ayrı-ayrı dil vahidlərinin funksional sintaksisi» adlanan üçüncü fəsil yeddi yarımfəsildən ibarətdir.

¹ Qarayev M. Ərəb dilində «İrabda yeri olan cümlələr», BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin Elmi Məcmuəsi, №01(01) mart 2004, ss. 87- 97

"3 .1 "لا" ، "لا" ، "اي" yarım-fəsilində «eyyun» ədatının şərt bildirərək fleksiya olunmasından, sual ədatı funksiyasında çıxış etməsindən və bu zaman özündən sonra təsirsiz fel, zərf, ön qoşma və ziyəlik halda olan söz,yaxud obyekt tələb edən fel gəldiyi halda mübtədə rolunda çıxış etməsindən və s. bəhs olunur. «İllə» ədatının dörd növü tədqiqata cəlb olunur: istisna bildirir; məhdudiyət ifadə edir; şərt ədatı («in») və inkar ədatı («lə»dən əmələ gəlmiş «illə» ədatı; «qeyri» mənasında olan ismi «illə» ədatı. «Ələ» ədatının beş növü qeyd olunur: 1) başlanğıc və xəbərdarlıq bildirən «ələ». Bu ədat ismi cümlə ilə işlədilir və idarəetmə xüsusiyyətinə malik deyildir.2) qınaq və inkar bildirən «ələ». Bu ədat olub- keçənlər barəsində təəssüf, peşmançılıq ifadə edən «hələ», «laulə», «laumə» kimi ədatlarla bir qrupda səciyyələndirilir.3) təkidlə öyüd-nəsihət bildirən «ələ». 4) nəzakət bildirən «ələ». 5) sual ədatı - həmzənin və növ inkarı bildirən «lə» ədatının birləşməsindən əmələ gələn «ələ»

«3.2. Fəli cümlənin mübtədası» (الفعل) yarım-fəsilində fəli cümlənin mübtədası barəsində araşdırma aparılır və qeyd olunur ki, fail adlıq halda olan, yaxud qrammatik cəhətdən ona bərabər sözlə əvəz edilə biləcək və özündən əvvəl tam felin, yaxud onun bənzərlərinin yerləşdiyi ad qruplu sözdür. Həmin söz, yəni fail hərəkəti icra edən, yaxud hərəkətin ona istinad etdiyi sözdür.

«İstisna» (الاستثناء), adlanan üçüncü yarım-fəsilə istisnanın məna xüsusiyyətlərindən və növlərindən geniş şəkildə bəhs olunur. İstisna — istisna ədatından sonra gələn ismin ədatdan öndə gələnin hökmündən çıxarılmasıdır. İstisnanın tam, sərbəst, təsdiq bildirən, təsdiq olmayan, birləşmiş, ayrılmış və s. kimi növləri müfəssəl tədqiqata cəlb olunmuşdur. Üçüncü fəslin «Şərt» (الشرط) adlanan yarım-fəsilində şərt ədatları vasitəsilə bir ismin digərinə bağlanması haqqında ətraflı məlumat verilərək, şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin yerinə yetirdiyi funksiyalar aydınlaşdırılır. Qeyd olunur ki, şərt fəli «fə», «lə», inkar bildirən «mə», gələcək zaman bildirən «sə», yaxud «səufə» hissəcikləri ilə birləşməyən, felin təsriflənən xəbər formasında olmalıdır. Əgər şərt ədatından bilavasitə sonra isim işlənərsə, onda buraxılan fel qrammatik cəhətdən xatırlanan fel vasitəsilə dəyərləndirilir. Şərt budaq cümləsində ayrı- ayrılıqda baş cümlənin, yaxud budaq cümlənin və yaxud hər ikisinin buraxılması məsələlərinə toxunulur, verilmiş misallarla geniş şəkildə izah olunur.

Fəslin «Bağlayıcı əlavə» (عطف النسق) adlı beşinci yarım-fəsilində birləşdirici bağlayıcıların doqquz növündən bəhs olunur, bunların

birləşdirici əlaqənin birinci və ikinci üzvü arasında qrammatik qayda və fleksiya, yəni məna və formaya görə ümumilik təşkil edən qismi və birləşdirici əlaqənin birinci və ikinci üzvü arasında yalnız fleksiya, yəni formaya görə ümumilik təşkil edən qismi haqqında müfəssəl söhbət açılır.

«3.6. Əvəzedici əlavə» (البدل) yarımfaslında əvəzedici əlavənin dörd növü barəsində gətirilmiş nümunələr əsasında geniş şərh verilir. Aдекват əlavə, yaxud bütövün bütövlə əvəz olunması; bütövün bir hissəsinin əvəz olunması; əvəz olunana aid keyfiyyət, yaxud xüsusiyyətin əvəzedici əlavəsi; ziddiyyət təşkil edən əlavə bir- birindən fərqləndirilərək tədqiqata cəlb olunmuşdur. İsmnin əvəzliyə əlavəsinin üç halda mümkün olduğu isbat olunur: 1) əhatəli məlumat vermək zərurəti ortaya çıxdıqda; 2) əvəzedici əlavə bütövün bir hissəsi olduqda; 3) əvəz olunana aid keyfiyyət, yaxud xüsusiyyətin əvəzedici əlavəsi olduqda.

Nəhayət, dissertasiyanın üçüncü fəslinin «İzafət» (الإضافة) adlı sonuncu yarımfaslında iki ad qruplu söz arasındakı bağlılıq əlaqəsindən bəhs olunur, izafətin xalis və xalis olmayan növləri tədqiqata cəlb olunur. İzafətin birinci tərəfinin artikl qəbul edib- etməməsi haqqında dilçilərin fikirləri qarşılaşdırılır və məntiqi nəticə hasil olunur. Qeyd olunur ki, sintaksis mütəxəssisləri Qurani- Kərimdəngətirdikləri ayəyə istinad edərək izafətin birinci tərəfində müənnəslik bildiren «ta» mərbutənin buraxıldığı sübut edirlər. İzafəti zəruri olan və izafətdən imtina edən ad qruplu sözlərin növləri və məna xüsusiyyətləri funksional sintaksis müstəvisində araşdırılır, Qurani- Kərimdən və digər sabit mənbələrdən gətirilən misallarla onların yerinə yetirdiyi funksiyalar dəqiq şəkildə təhlil olunur.

"Müasir dilçilik baxımından ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri" mövzusunda apardığımız tədqiqatlardan aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir.

1. "Funksiya" termini dilçilik əsərlərində müxtəlif mənalarda işlənmişdir. Funksional cərəyanların əksəriyyətində o, kommunikativ mahiyyət kəsb edir. Bir tabeədici elementin bir neçə tabeə olunanından ibarət dəstəsi ola bilər. Müxtəlif tabeə olunanlar öz tabeədiciyə münasibətdə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirə bilər. Funksiyasız struktur ola bilməz. Başqa sözlə, sintaktik iyerarxiya, hər bir hərbi qulluqçunun ciddi şəkildə müəyyən vəzifələri yerinə yetirdiyi hərbi iyerarxiya kimi təşkil olunmuşdur. Struktur sintaksis – elə funksional sintaksisin özüdür. Dili anlamaq – dildəki bütün cümlə

- elementlərinin yerinə yetirdiyi funksiyaları anlamaq deməkdir. Bəlli bir dildə danışmaq – bu funksiyaları yerinə yetirən vasitələrdən istifadə etməyi bilmək deməkdir.
2. Dilin üç funksiyası mövcuddur. Başlıca funksiya – kommunikativ funksiya, ikincisi ekspressiv funksiya, ki, onun vasitəsilə dil fikir üçün əsas olur, insan hiss etdiyi şeyə qarşı öz münasibətini ifadə edir. Üçüncüsü isə kommunikativ və ekspressiv funksiyalarla sıx bağlı olan estetik funksiya. Ayrı-ayrı sözlərin, söz formalarının və sintaktik birləşmələrin bu və ya digər dil qrupuna daxil edilməsi onların funksiyaları ilə şərtləndirilmişdir.
 3. İstənilən funksional analiz- müəyyən formal dil xüsusiyyətlərinin izahına və onun distribusiyasına yönəldilmişdir. Buradan belə çıxır ki, funksional analizə keçməzdən öncə, heç olmasa, hansısa bir formal analizin edilməsi zəruridir. Forma və funksiyanın avtonom analizinin mümkünlüyü barəsindəki diskussiyalar hər şeydən çox "korun karla söhbətini xatırladır". Dildə formasız funksiya, funksiyasız forma mövcud ola bilməz.
 4. İstənilən dilə sistem kimi yanaşılmasında, elementlərin funksional xarakteristikası, onların paradigmatik əlaqələr vasitəsilə, yəni müəyyən dil sistemi daxilində aydınlaşdırılması ilə öyrənilir. Dil vahidinin funksional xüsusiyyəti onun nitqdəki fəaliyyətinə söykənir. Belə ki, məna, yəni, semantik xüsusiyyət (təbii ki, söhbət mənalı vahidlərdən gedirsə) dili istifadə edən zaman ortaya çıxır. Məna dil sisteminin xaricində təyin olunursa, məna dəyəri sistem daxilində nitq parçalarının digər üzvləri ilə qarşılıqlı münasibətdə müəyyən olunur. Mənalı şəbəkəsi mənanı nəzərə almadan aşkar oluna bilməz.
 5. Sintaksis dilin kommunikativ funksiyasının gerçəkləşməsinin əsas aparatı kimi çıxış edir. Qrammatik təlimlərin çoxəsrlik tarixində ayrılmış bütün sintaktik kateqoriyalar bəzi mahiyyət və mənanı çatdırmaq üçün danışan tərəfindən yaradılan nitq parçalarının qurulması ilə bağlıdır. Sintaksisin məntiqi, struktur, aktual və anoloji aspektləri məcmu halında dilin kommunikativ imkanlarının geniş planında şərh olunan funksional sintaksisi təqdim etməyə imkan verir. Ərəb dilinin sintetik tipli dil olduğunu nəzərə alaraq, biz diqqətimizi sintaksisin aktual aspekti üzərində cəmləşdirəcəyik, çünki, anoloji aspekt, problemləri funksional morfologiyanın

xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirir və sonuncusu öz mahiyyətinə görə koqnitiv olduğundan anlaşma üçün əsas olur.

6. Ərəb dili qrammatikasında subyekt və predikat "özül" (عمدة), yerdə qalanlar isə cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri (فضلة) adlandırılır. Bəzən hərəkətin tamamlanmasında mühüm rolunu oynayan ikinci dərəcəli üzv "özül" səviyyəsinə belə yüksəlir. Tamamlığı nəinki cümlənin kommunikativ, həm də struktur bəzi üçün əvəzsiz komponent kimi ayırmaq mümkündür. Yəni, mübtəda və xəbərlə yanaşı, bərabər hüquqla tamamlıq da cümlənin baş üzvləri sırasına daxil edilə bilər.
7. Tərkiblərin daxil olduğu əlaqələr iki növə ayrılır. Birincisi, morfoloji formaların sintaktik kateqoriyalarda təsnifi ilə təmsil olunmuş papraqmatik əlaqələr. Həmin sintaktik kateqoriyalar tərkiblərin təşkili və qurulmasında mühüm rol oynayan ünsürlərdir. Paradiqmatik əlaqələr sintaktik kateqoriyalarda şəxs əvəzliləri, indiki zaman feli, tamamlıq, işarə əvəzliyi, zaman zərfliyi, ön qoşmalar, izafətin birinci və ikinci tərəfi ilə təmsil olunmuşdur. İkincisi, morfoloji formaların tərkibi, yaxud sintaktik kateqoriyaların təqdimi ilə təmsil olunan sintaqmatik əlaqələrdir. Funksiyanın təyin edilməsini məhz bu sintaqmatik əlaqələr təmin edir. Burada aydın olur ki, tərkib ünsürlərinin sintaktik funksiyalarının müəyyən edilməsi həmin ünsürlərin morfoloji quruluşunun müəyyən edilməsi və tərkibdəki bu ünsürlərin mövqeyi ilə təmsil olunan iki başlıca əlaqəyə əsaslanır.
8. İrab (fleksiya), cümlə daxilində sözlər arasındakı sintaktik funksiyaların dəyişməsi ilə söz sonlarının formal (ləfzi), yaxud virtual (təqdiri) cəhətdən dəyişməsidir. Ərəb dili qrammatikasında, adətən, irabla bina qarşılaşdırılır. «Bina» amillərin dəyişməsinə baxmayaraq, söz sonlarının vahid əlamətə malik olub dəyişməz qalmasıdır. Fleksiya olunan söz (əl- lafzul- murab) irabın ixtiyarına keçir. İrabın iki qism əlamətləri qeyd olunur. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: a) əsl əlamət; bu, adlıq halda dammanın, təsirlik halda fəthənin, ziyəlik halda kəsrənin, müzare formasında isə sükunun olmasıdır b) əsl əlamətin adından çıxış edən düzəltmə əlamətlər. Bunların sayı yeddidir: Altı ad qruplu söz: burada "vav" adlıq halda dammanı, "əlif" təsirlik halda fəthəni, "ya" ziyəlik halda

kəsrəni əvəz edir. Təsniyədə olan sözlər. Bu zaman adlıq halda "əlif" dammanı, təsirlik və yiyəlik halda isə "yə" fəthəni və kəsrəni əvəz edir. Düzgün müzəkkər cəmdə olan sözlər. Bu zaman adlıq halda "vav" dammanı, təsirlik və yiyəlik halda isə "yə" fəthəni və kəsrəni əvəz edir. Düzgün müənnəs cəmdə olan sözlər. Bu zaman təsirlik halda kəsrə fəthənin adından çıxış edir. Hallanmayan ad qruplu sözlər. Burada yiyəlik halda fəthə kəsrənin adından çıxış edir. Təsniyə "əlifi"nin, cəm "vavı"nın və ikinci şəxs "yə" yinin birləşdiyi indiki zaman felləri (ال- əfalul- xəmsətu). Bu zaman xəbər formasında "nun" dammanı, "nun"un atılması arzu və şərt formalarında fəthə və sükunun adından çıxış edir. Sonu zəif samit olan indiki zaman felləri. Bu zaman müzərə formasında zəif samitin düşməsi sükunu əvəz edir. Tamamlıq funksiyasında çıxış edən cümlənin mühakimə, yaxud mülahizə felləri ilə bağlı məqamlarını daha yaxından anlamaq üçün qrammatik cəhətdən (məntiqi yox) felin idarə etmə funksiyasının döndürülməsini (التعليق), yaxud həm qrammatik, həm də məntiqi cəhətdən felin idarə etmə funksiyasının ləğv olunmasını (الالغاء) nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Müasir dilçilik nöqtəyi-nəzərindən ərəb dili funksional sintaksisinin problemləri, // Dil və ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, BDU, 1997, № 1(16), s. Bakı, 29 – 30
2. İrabdan mənaya, yoxsa mənadan irabə // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri, 2004, № 9, s.115--117
3. Ərəb dilində subyekt- predikat münasibətləri // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri, 2004, № 13, s.85-87 ,
4. Nəhv—digər bir məqsəd üçün vasitə olan məqsəddir // Dil və ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, BDU, 2004, № 3 (41), s.42-43
5. Ərəb dilində forma- funksiya münasibətləri // Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Tədqiqlər, Bakı: 2004, №3, s.17—19
6. Ərəb dilində az sözlə çox mənə ifadə edilməsi // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Xəbərləri, 2005, № 16, s. 59 - 61

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе, состоящей из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы исследуется суть функционального синтаксиса в общей а также в арабской лингвистике.

Во введении указаны актуальность и научная важность работы; проанализированы источниковедческая база, научная новизна и практическая ценность исследования данной темы. В первой главе, состоящей из семи параграфов, комментируются происхождение синтаксиса и функциональный подход к языку, форма и функция, границы функционального синтаксиса, семантические и функциональные стороны грамматических явлений, предмет синтаксиса, актуальное и синтаксическое членение предложения. Вторая глава посвящена проблемам функционального синтаксиса арабского языка. Она состоит из восьми параграфов: 1) образование синтаксической науки арабского языка; 2) синтаксис—это цель, являющаяся средством другой цели; 3) цели функционального синтаксиса; 4) признаки и типы падежной флексии; 5) типовая форма или модель слова; 6) независимые и вводные предложения; 7) предложения, занимающие места в грамматическом разборе; 8) грамматические особенности слова, к которому относится обстоятельство образа действия.

В третьей главе рассматривается функциональный синтаксис отдельных языковых единиц.

В заключении подводятся научные выводы. С точки зрения функционального анализа можно утверждать, что функциональный синтаксис способен оказать существенную помощь для изучения современных языков и их преподавания.

Arabic language functional syntax problems from the view point
of Modern Linguistics

RESUME

This dissertation thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and list of sources and books which author used. This dissertation includes analysis and research of the essence of the Arabic functional syntax in the general and Arabic linguistics

The introduction points out the actuality and scientific significance of this work, as well as including an analysis of the source study grounds, the scientific novelty and practical importance of the given topics research. The first chapter includes seven paragraphs and is devoted to the origin of syntax, functional approach to language, form and function, the bounds of functional syntax, semantic and functional sides of the grammatical phenomena, the object of syntax, the actual and syntactical analysis of the sentence. The second chapter is devoted to the Arabic functional syntax problems. It consists of eight paragraphs: 1) the formation of the Arabic syntax science; 2) syntax—is a purpose, which is the means for other purpose; 3) the purposes of functional syntax; 4) the signs and types of the case inflexion; 5) typical form of the word ; 6) the independent and parenthetical clauses; 7) the sentences, which can be analysed grammatically; 8) grammatical features of the word denoting the adverbial modifier of manner.

The functional syntax of separate linguistic units are looked through in the third chapter.

In the end scientific conclusion has been made.

From the view point of functional analysis it can be considered that functional syntax is of great significance in the study and teaching of Modern languages.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
НАХЧЫВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ИДРИС АЗИЗ оглу АББАСОВ

**ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СИНТАКСИСА
АРАБСКОГО ЯЗЫКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО
ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

10.02.12-*Семитские языки*

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

*Диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук*

НАХЧЫВАН -2005